

Det andliga klimatet hos den romerska familjen Genius' och larernas roll i den privata kulten under tidig kejsartid

Linnéa Johansson, fil. mag. i antikens kultur och samhällsliv

När kejsar Augustus kom till makten, lät han på många olika sätt reformera det romerska samhället. Speciellt den romerska religionen kom att få ett uppsving, eftersom Augustus inte enbart lät restaurera templen och återuppliva gamla romerska kulturer, utan även lät vissa äldre religiösa företeelser få en ny utformning. Den religion som utövades i de privata hemmen brukade vanligtvis inte påverkas i stort av vad som hände på den offentliga arenan. Därför är det intressant att se hur den privata kulten nu plötsligt kom att influeras mycket starkt av Augustus omformning av den statliga religionen.

Den romerska familjekulten

Det är egentligen missvisande att tala om *en* romersk familjekult. Det fanns ingen direkt norm för hur en kult av detta slag skulle se ut, utan i praktiken var det fritt fram att dyrka de gudar man önskade i den privata sfären. Vissa gudomligheter var emellertid mer knutna till hemmet än andra, till exempel *Vesta*, härdens gudinna och *Janus*, guden som vakade över husets ingång, även om det också fanns en mer officiell kult kring dessa båda gudar i den romerska staten.

Det fanns dock två sorters gudar som troligen uppmärksammades mer aktivt än de andra just när det gällde den privata kulten, nämligen de så kallade *larerna* och guden *Genius*. Ursprungligen hade även ett slags gudar som gick under benämningen *penater* haft en viktig roll i hemmen, där de ansågs vara de gudar som vakade över förrådet. Ser vi emellertid till hur de omnämns i de antika texterna under kejsartiden, förefaller det som om begreppet *penater* vid denna tid mer kommit att bli ett samlingsnamn för alla gudarna i familjen, och det är svårt att säga om man nu längre alls uppmärksammade *penaterna* i deras gamla roll.

Varje romerskt hem hade ett husaltare. Det finns många olika benämningar på dessa, men det vanligaste är att de diskuteras under termen *lararium*. De var oftast placerade i närheten av matplatser, vilket troligen kan förklaras med deras rustika koppling till härden, eller i *atriet*, det viktigaste rummet i huset. Vi har många av dessa lararier bevarade, huvudsakligen från Pompeji, men även några få från andra platser. Det rör sig ibland om stora påkostade altare, medan man i andra fall enbart låtit hugga ut en liten nisch i väggen. Hos en del familjer förefaller man ha föredragit husaltare i trä, som var lätta att förflytta, och vilka troligen placerades där man för dagen ansåg det mest lämpligt att utföra kulten. På dessa lararier offrade man till husgudarna, vilka i de flesta fall också var avbildade på, eller i omedelbar anslutning till altaret. Även statyetter föreställande larer och Genius verkar ha haft en viktig roll i den romerska familjekulten, och de kunde antingen stå uppställda i själva larariet, eller i en speciell nisch inte långt därifrån.

Larerna, ett par romerska hustomtar?

Vilka larerna egentligen var, är något man inom den romerska religionsforskningen har haft mycket svårt att enas om. Det finns gott om källor som belyser larernas funktion, men problemet är att de ofta motsäger varandra. Ursprungligen fanns det troligen bara *en* lar, vilken i första hand snarare var knuten till egendomen än till familjen. Denne lar verkar ha fungerat som ett slags romersk hustomte, som vakade över ägornas gränser, men även själva hemmet. I senare källor förekommer i princip alltid två larer, vilka vanligtvis brukade avbildas som två dansande tvillingar. En annan teori kring larerna är att de hade en koppling till förfäderna. Larerna skulle i själva verket ha tillhört släktens anfader, och sedan gått i arv till de efterföljande generationerna. Denna teori förefaller passa betydligt bättre in på hur man såg på larerna i det mer urbaniserade samhället. Mycket talar för att man under kejsartiden antog att ens larer följde med då man var ute på resa, och det var troligtvis också vanligt att man lät bära med sig små statyetter föreställande dem om man skulle vara borta från hemmet under längre tid. Larerna förefaller nu onekligen ha fått en starkare koppling till de levande personerna i familjen än till själva egendomen, oavsett hur man föreställde sig deras tidigaste ursprung.

Genius, en gud för nuvarande och kommande generationer

Om det är svårt att ge en fullständig förklaring till vad larerna var, så blir det än mer problematiskt då vi kommer till guden Genius. Vanligtvis brukar man hävda att Genius var en slags skyddande ande till de romerska männen, och detta är förvisso delvis korrekt. Varje romersk fri man föddes med en Genius, och denne åtföljde och vakade över honom under hela hans liv. Genius var inte enbart god, utan det framkommer tydligt att denne gud även kan agera som bestraffare, till exempel om man svär vid någons Genius och sedan inte håller detta löfte. Den kanske viktigaste funktionen hos Genius var emellertid inte som en skyddande kraft, utan som den gud som låg bakom mannens förmåga att alstra nya avkommor. På så sätt var Genius den gud som var kopplad till alla kommande generationer, och garanten för släktens och familjenamnets fortsatta existens. En del forskare har menat att det i själva verket rör sig om två helt olika Genius, men ser man till de antika källorna förefaller det betydligt mer troligt att rör sig om en gud, med två olika naturer. Dessa två naturer förefaller också ha uppmärksammats vid olika tillfällen, för medan vilken man som helst kunde ha en Genius som skyddade honom, var det enbart hos en gift man som Genius i form av en alstrande kraft kunde existera. Den Genius vi återfinner på de pompejanska husaltaren, en yngling klädd i toga med ett fruktbarhetshorn och en libationsskål, är troligen Genius i rollen som alstrande gud, eftersom det på dessa även i stor utsträckning förekommer andra motiv som kan kopplas till bröllopet.

Arvet efter Augustus

Även om både larer och Genius redan på ett tidigt stadium förekom i den romerska religionen inom den privata kulten, så finns det innan kejsartiden inget som belägger att dessa gudar dyrkades tillsammans. Ser vi till hur det såg ut senare så är istället förhållandet det motsatta. I Pompeji förekommer till exempel larer och Genius avbildade tillsammans på en relativt stor procent av alla husaltare, och ser man till inskrifter av olika slag, så kan man där också tydligt se att de uppenbarligen dyrkats tillsammans under kejsartiden.

Hur gick denna utveckling egentligen till? Med största säkerhet var det en direkt konsekvens av Augustus religiösa program. Man hade tidigare dyrkat ett annat slags larer, de så kallade *lares compitales*, vid speciella altare vid *compita*, de romerska gatukorsningarna. Dessa larer ansågs vaka över kvarteret samt de människor som bodde där och uppmärksammades speciellt i samband med den romerska högtiden *compitalia*.

Då Augustus kom till makten lät han ändra indelningen av det som räknades som ett kvarter, eller ett *vicus*, som romarna själva kallade det. Detta innebar att man även behövde bygga nya altare, så att dessa kunde placeras på platser som representerade de nya kvarteren. I samband med detta lät Augustus införa att hans egna larer nu skulle dyrkas här, istället för som tidigare *lares compitales*. Augustus lät förvånansvärt nog också införa att hans Genius skulle dyrkas tillsammans med hans larer, och den nya grupperingen av dessa gudar tillsammans var något som snabbt kom att sprida sig till romarnas privata kult.

Att Augustus lät para ihop dessa gudomligheter har troligen en djupare grund, än att de båda ursprungligen tillhörde den privata kulten. Larerna kunde kopplas samman med familjens förfäder och tidigare generationer. På liknande sätt kunde Genius bindas samman med de kommande generationerna. Att föra samman dessa båda gudar under en och samma kult, bidrog till att Augustus lyckades få romarna att dyrka hela hans släkt, såväl tidigare som senare generationer. Detta var farligt nära att dyrka kejsaren själv, och många forskare menar att kulten kring Augustus' Genius i själva verket var ett sätt att föra ut en kult kring kejsarens egen person. Ser man till hur den romerska religionen fungerade i praktiken, så finns det dock inget som tyder på detta. Man måste ha i åtanke att Genius var ett begrepp som alla romare var införstådda med. Det var inte enbart sin egen Genius man dyrkade, utan det var också vedertaget bruk att klienter dyrkade sin *patronus'* genius, och inom den romerska familjen dyrkade alla den högste manlige auktoritetens, *pater familias*, Genius. Då Augustus i princip framstod som en stor *pater familias* för hela det romerska folket, borde det således ha framstått som mer underligt, om inte hans Genius hade dyrkats av det romerska folket.

Vid vissa tillfällen i livet intensifierades kulten kring larer och Genius. Larerna spelade tidigt en viktig roll i de unga människors liv. Då pojkarna uppnått en ålder av ca 15–16 år genomgick de en ritual där de bytte ut

sin *toga praetexta* mot den vuxne mannens klädesplagg *toga virilis*. I samband med detta lät de också offra sin *bulla*, en slags amulett de burit med sig sedan födseln, till larerna. Ofta uppmärksammades larerna även i samband med att de unga männen för första gången rakade av sig sitt skägg, som de lät offra till husgudarna.

Ett annat av de mer betydelsefulla tillfällena för gudarna i den privata kulten var vid bröllopet. Här spelade både larer och Genius en viktig roll. Dagen innan bröllopet kunde bruden offra sina dockor, eller annat som hörde till hennes barndom, vid larariet. Samma dag som själva bröllopet inträffade, lät bruden offra två mynt, ett till *lares augusti* vid sitt gamla *vicus*, och ett till larerna i sitt nya hem.

En viktig rekvisita vid bröllopet var den så kallade *lectus genialis*, en säng som ställdes fram till Genius ära. Huruvida det rörde sig om en liten symbolisk bädd, eller om det var en fullskalig säng som här användes, är svårt att säga. Vad vi vet från de antika källorna är att ingen människa hade tillåtelse att nyttja denna säng, utan den var reserverad för Genius. Då vi emellertid inte riktigt vet vilken storlek romarna föreställde sig att Genius hade, hjälper det föga vad gäller storleken på *lectus genialis*.

Varför denna säng var så pass viktig är däremot lätt att förstå. Detta var ett sätt att uppmärksamma kulten kring Genius' natur som alstrande gud. Genius' säng var en symbol för den äktenskapliga bädden och genom att inbjuda Genius att ta plats i denna, värnade man om denne guds förmåga att välsigna det nya äktenskapet, samt att ge mannen förmågan att producera legitima arvingar som kunde föra familjenamnet vidare. Kvinnorna hade en egen motsvarighet till männens Genius, Juno. Även denna gudinna uppmärksammades på olika sätt i samband med bröllopet, trots att hon inte förefaller ha haft lika stor betydelse som mannens Genius.

Genius största högtid var emellertid inte bröllopet, utan *dies natalis*, födelsedagen. Anledningen till detta var naturligtvis att det var vid mannens födsel som även Genius "föddes", eller i vart fall påbörjade sin roll som ledsagare till mannen i fråga och därför var denna dag också gudens egen högtidsdag. Födelsedagen firades stort med många gäster. Man offrade vid detta tillfälle vin, frukter och honungskakor till Genius, och det förefaller även som om det var brukligt att man i samband med detta önskade sig något speciellt av denne gud.

Larernas och Genius roll i det vardagliga livet.

Det är dock inte sannolikt att det enbart var vid större högtider som dessa gudar uppmärksammades. Troligen hade de en central roll i familjens vardagliga liv på många olika sätt. Vi vet att det var vanligt att man lät svära vid varandras Genius då man ingick avtal av olika slag, och ser vi till husaltarnas centrala placering i de romerska hemmen, tyder detta på att larer och Genius borde ha ansetts ständigt vaka över hemmet och familjen. Det är svårt att säga huruvida det förekom en daglig ritual till dessa gudars ära. Det mest naturliga skulle ha varit att de dyrkades under ganska informella former i samband med måltiderna. Det förelåg en stark koppling mellan att äta och dricka gott, och att hålla sin Genius på bra humör. Om man inte unnade sig det goda i livet kunde detta innebära att ens Genius blev på dåligt humör, vilket naturligtvis medförde att det gick mindre bra i det man företog sig. Långt tillbaka hade det varit vanligt att man lät offra de smulor som föll till golvet i samband med måltiderna till larerna, och detta var en sed som säkert levde kvar även under kejsartiden. Det tydligaste beviset vi har på att larer och Genius dyrkades under måltiderna, kommer från Petronius och hans berättelse om 'Trimalchios' gästabud. Här får vi veta att tre bilder, troligen statyetter, bars in i samband med måltiden, och att dessa uppmärksammades av alla vid bordet. Då vi vet att statyetter av larer och Genius spelade en viktig roll i kulten, var det med all säkerhet dessa gudar det rörde sig om, även vid detta tillfälle.

Kulten kring larer och Genius kom att fortgå hos romarna under mycket lång tid. Den förbjöds slutligen av kejsar Theodosius år 392, men förefaller ha spelat en mycket viktig roll i de privata hemmen fram till dess. Intressant är att se vilken betydelse kejsar Augustus' religiösa reformer kom att ha för folket i Rom. Hans sätt att utifrån den privata kulten modellera en mera officiell religion, fick ett stort genomslag i samhället. På samma sätt påverkades den privata kulten starkt av de förändringar han hade låtit göra i den officiella religionen. Larer och Genius kom att dyrkas tillsammans under större delen av kejsartiden, och källorna kring dessa är också en av våra viktigaste ledtrådar till studiet av det andliga klimatet i den romerska familjen.